

okolina industrijski dizajn i treći svijet

gui bonsiepe

Izraz »treći svijet« evocira solidarnost svih zemalja koje su bile kolonizirane u Latinskoj Americi, Africi i Aziji; ne poklapa se s alternativom kapitalizam-komunizam, nego želi premašiti tu shemu. Opravdanost tog koncepta dovode u sumnju neki poznavaoči nerazvijenosti, npr. A. G. Frank: »Ne mogu prihvatiti koncept 'treći svijet', jer to što taj koncept označuje sačinjava bitni dio kapitalističkog svijeta.« (*Capitalism and underdevelopment in Latin America. Monthly Review Press. New York — London, 1969. Bilješka na str. 145.*)

Vidi također: R. Zehar, *Kolonialismus und Entfremdung. Europäische: Verlagsanstalt, Frankfurt 1969, str. 103*: »Koncept 'treći svijet' kaže veoma malo, iako je to politički naziv velikog broja zemalja s različitim ekonomskim i društvenim strukturama. Karakteriziran formalno sličnim historijskim uvjetima — završetkom kolonijalizma — taj koncept sugerira da te zemlje imaju nešto zajedničko; zbog toga prije služi pomutnji negoli objašnjenju.«

Ljudski ekosistem

Živimo u doba kad čovječanstvo postaje sve svjesnije mogućnosti tvorbe i proizvodnje svoje okoline, i to ne samo mogućnosti njenog stvaranja nego i uništenja. Negativne posljedice industrijalizacije i urbanizacije te psihofizička opterećenja povezana s tim procesom poprimaju u nekim društvima alarmantne dimenzije. Ozbiljni su problemi: erozija prirodne sredine kao bitne komponente habitata, to jest mjesta u kome čovjek živi, opasnosti po ljudsku biosferu, eksploatiranje i rasipanje prirodnih bogatstava, zagađivanje vode i zraka. Ekosistem kao cjelina živih zajednica i nežive okoline u mnogim dijelovima svijeta pokazuje disfunkcionalna obilježja, što je simptom čovjekove ekološke neusklađenosti.¹

¹ Zagađivanje prirodne i urbane sredine, a prema tome i kontrola zagađivanja, na prvi pogled nemaju velikog značenja za »treći svijet«. Potrebna za proizvodnjom dovoljne količine prikladne hrane prikriva hitnost priprema za suočavanje s ekološkim posljedicama što proizlaze iz industrijalizacije i urbanizacije. Iako su danas zemlje s naprednom tehnologijom one koje se počinju baviti higijenom i kvalitetom okoline, ni zemlje »trećeg svijeta« ne smiju gajiti iluziju da se u bližoj ili daljoj budućnosti neće morati suočiti s problemima zagađenosti atmosfere, hidrosfere i geosfere. U zemljama »trećeg svijeta« udarac industrijalizacije i urbanizacije imat će još gore posljedice negoli u tehnološki naprednim zemljama, i to zato što »treći svijet« nije ni institucijski ni u pogledu stručnjakâ spreman da razvije discipline koje su u vezi s okolinom (toksikologija, biometeorologija, industrijska higijena, biotehnika, itd.).

U vezi s tom temom, vidi: A. Devos, N. Pearson, P.L. Silveston, W.R. Dryman, *The Pollution Reader*. Harvest House, Montreal, 1968: »Ekologija: proučavanje živih bića u odnosu na njihovu okolinu i njih međusobno. Ekosistem: sistem što ga tvori interakcija jedne zajednice organizama i njene okoline.«

O razvoju ljudskog ekosistema vidi: C.C. LaMont, *Man's Ecosystem*. U Jack B. Bresler (izd.), *Environments of Man*. Addison-Wesley Publishing Company, London 1968, str. 12: »Neki gamacidi, osobito DDT, doista su u današnje vrijeme zajednička komponenta svjetske okoline: pojavio se čak i u salu pingvina na Antarktiku... Čovječanstvo mora odbaciti staru iluziju da atmosfera i hidrosfera predstavljaju posude za otpatke neograničenog kapaciteta.«

U vezi s tim, nije naodmet razmotriti prijedlog, iznesen nedavno u jednoj zemlji, da se stvori »ministarstvo okoline« koje bi nadomjestilo ministarstva prometa, stambene izgradnje i poljoprivrede. Taj se prijedlog zasniva na priznanju da se problemima ljudske okoline ne mogu djelotvorno baviti zasebna tijela, nego da valja primijeniti metodološko zbližavanje tipa »dizajn sistemâ« za medij okoline kao kompleksni sistem.²

Međutim, čovjek posjeduje ne samo sposobnost autoplastičke adaptacije nego i aloplastičke adaptacije. Ne samo da se čovjek okolini prilagođuje pasivno, poput kakve mase kalupu, nego i aktivno sudjeluje tako što reorganizira, modificira, stvara i uništava. »Čovjek — kao što kaže Herbert Marcuse — ne može naprosto prihvatiti ili zadovoljiti se svijetom predmeta koji ga okružuje, nego ga mora usvojiti. Predmete tog svijeta on mora preobraziti; na neki način mora ih preobraziti u organe svog života koji se u njima i pomoću njih ostvaruje.«³

Kontrola okoline i dizajn okoline

Aktivnosti preobrazbe i stvaranja ljudske okoline mogu se svrstati u dvije općenite tehničko-znanstvene discipline, a to su kontrola okoline i dizajn okoline.

Kao što je poznato, ljudsko se okolina sastoji od niza komponenata — zgradâ, proizvodâ, živih bića, procesa i interakcija. Inventaru neke posebne okoline, ili segmentu okoline, pripadaju primjerice: klima, pejzaž, prometna sredstva, otrovni plinovi automobilâ, ulice, telegrafski stupovi, pisaići strojevi, čekići, pisaljke i spojnice. S jedne strane, dakle, biotički okvir što ga pruža priroda i, s druge strane, medij umjetne okoline — civilizacija — koji se smješta unutar tog okvira.

² Za tumačenje pojmova »okolina« (environment, Umwelt) i »sistem« vidi: A.D. Hall, *A Methodology for Systems Engineering*. D. van Nostrand, Princeton — London — New York — Toronto, 1962, str. 61: »Za neki dani sistem, okolina je skup svih predmeta izvan tog sistema: 1) modifikacija u čijim atributima pogađa i sistem te 2) čiji se atributi modificiraju ponašanjem sistema.«

O definiciji pojma 'systems approach' vidi: D.H.K. Lee, *The Nature of Environmental Health Sciences*. U B.R. Wilson (izd.), *Environmental Problems*. J. B. Lippincott Company, Philadelphia — Toronto, 1968, str. 22: »'Systems approach' je u biti nastojanje da se na neko specifično polje gleda kao na sistematski skup komponenata u interakciji, koji je ukllopljen u okolinu gdje je 'inputs' i 'outputs' takav da pokazuje holističko ponašanje i pruža okvir za sredeno promatranje.« O odnosu dizajn-ekologije vidi: VIA 1 — *Ecology in Design*. University of Pennsylvania, 1968.

³ H. Marcuse, *Ideen zu einer kritischen Theorie der Gesellschaft*. Suhrkamp, Frankfurt 1969, str. 21.

Svjesne i planirane intervencije, u okolini koja je ranije bila prirodna u svom klimatskom, geofizičkom i ekološkom aspektu, nazivaju se tehničkim izrazom »kontrola okoline«. Dizajn okoline odnosi se, naprotiv, na stvorenu okolinu, na okolinu predmeta što ih je proizveo čovjek. Urbanisti, arhitekti, planeri prometa, građevinski inženjeri stvaraju fizičku okolinu, a predstavnici primijenjene kemije, biologije, bakteriologije, sanitarne tehnike, nauke o javnom zdravlju i ekologiji bave se pružavanjem okoline.⁴

Interakcija čovjeka i okoline

Poznato je da prirodna, komunikativna i sociokulturna okolina utječe na čovjeka. Naravno da nam je poznatiji utjecaj čimbenika okoline na razvoj i ponašanje laboratorijskih miševa negoli čovjeka. Iako nam je slabo poznata interakcija čovjeka i okoline, kao maksimu racionalne akcije možemo prihvatiti ovu dobro poznatu izreku: »Ako okolnosti formiraju čovjeka, onda te okolnosti valja formirati ljudski.«

Ta maksima odnosi se na društvenu okolinu, a poznat je njen globalni odgovor na stvaranje ljudskih okolnosti: uklanjanje iracionalnih oblika vlasti čovjeka nad čovjekom. Ali ta maksima može se prenijeti i na fizičku okolinu. Kako se stvara ljudska okolina s arhitekturom i industrijskim proizvodima? Na to još nemamo točan odgovor. Humano dizajnirana okolina bila bi možda ona koja ne ometa razvoj i zadovoljenje društvenih i individualnih potreba, ukoliko je njih moguće zadovoljiti proizvodima. To jedan teoretičar dizajna ovako formulira: »Ljudsko biće može izmijeniti svoj način života samo onda kad i okolina surađuje u tim njegovim nastojanjima.«⁵

Ta je misao slična misli ruskih arhitekata u početku dvadesetih godina: arhitektura je kao pojačalo društvenih težnji.⁶ To nam je dobra hipoteza o interakciji tehničko-umjetne okoline i čovjeka; ali njena vrijednost dobrim dijelom ovisi o odgovoru na pitanje formulirano u jednom razgovoru o dizajnu okoline: da li okolina pospješuje ili sprečava ljudsko ponašanje ili ga može aktivno i znatno modificirati? Drugim riječima: koliko stvorena okolina djeluje na čovjeka? Odgovor se ne može dobiti dogmatski, nego empirički, uz pomoć suptilnih i diferenciranih znanstvenih metoda.

Pri tom se i arhitekti i industrijski dizajneri kreću nestabilnim terenom. Oni su uglavnom skloni da precjenjuju ili pogrešno ocjenjuju svoj utjecaj na društvo arhitekturom i dizajniranim proizvodima. Naivne misli arhitekata o društvenim procesima kritizirali su predstavnici društvenih znanosti; tako, na primjer, misao o susjedstvu koja je nastala oko sredine tridesetih godina i društvenu predodžbu na kojoj se zasniva Le Corbusierova »cité radieuse«.⁷ Jednako ograničena bila je i ambicija da se stanovito društveno ponašanje pobudi određenim dizajnom okoline. Manipulatornom stavu nema mjesta u dizajnu okoline.⁸ To što posjedujemo tako malo provjerenih podataka o djelovanju regionalnog planiranja, urbanizma, arhitekture i industrijskog dizajna na pojedince i društvo, po mome mišljenju, motiviraju tri razloga:

1. nedovoljna znanstvena sprema dizajnerâ;
2. nedovoljan interes i nivo društvenih znanosti;
3. visok stupanj kompleksnosti sistema čovjek-okolina.

⁴ Još prije više od 50 godina Trocki je veoma oštroumno prognozirao transformiranje prirodne okoline u kulturalnu okolinu: »Čovjek će se posvetiti novom registru planina i rijeka; duboko će modificirati prirodu. Na kraju će zemlju izgraditi po svome ukusu, ako ne baš i po svojoj slici i prilici. Nema mjesta bojazni da će to učiniti neukusno.« (L. Trocki, *Literatur und Revolution*. Gerhardt Verlag, Berlin 1968, str. 211.) Nakon pola stoljeća iskustva nismo više skloni prihvatiti taj plemeniti optimizam.

⁵ Ch. Alexander, *The city as a mechanism for sustaining human contact*. U W.E. Ewald (izd.), *Environment for man*. Indiana University Press, Bloomington i London 1967, str. 86.

⁶ A. Kopp, *Ville et révolution*. Editions Anthropos, Pariz 1967.

⁷ Koncept o arhitekturi koja rađa društvene odnose — svemoćan i krut determinizam — nadomješten je konceptom o arhitekturi kao katalizatoru. Vidi, na primjer: C.B. Moller, *Architectural Environment and Our Mental Health*. Horizon Press, New York 1968, str. 50: »... arhitekturu bi bilo bolje tumačiti kao agens, kao katalizator koji je kadar smanjiti frustracije i napetosti te doprinijeti postizanju emocionalne stabilnosti kao i bolje osobne motivacije i društvene interakcije.«

⁸ F. Ramón, *Miseria de la ideología urbanística*. Editorial Ciencia Nueva, Madrid 1967.

Razlika između umjetnosti i dizajna

Tako dolazimo do razlike između umjetnosti i dizajna, koju otvoreno poriču snažne misaone struje industrijskog dizajna. Navodim rečenicu Adolfa Loosa koja naglašava bitne razlike između umjetničkog djela i djela dizajna: »Umjetničko djelo ne mora se nikome dopadati; međutim, arhitektonsko djelo odgovorno je pred svima.« Umjetnost posjeduje opravdanje u sebi samoj, a dizajn se zasniva na društvenoj upotrebi određenog predmeta. Umjetnost posjeduje imanentno opravdanje; industrijski dizajn, naprotiv, ima transcendentno opravdanje. Ta Loosova rečenica usmjerena je na srž tradicije »beaux arts« u dizajnu, koja ne poklanja dovoljno pažnje društvenim implikacijama i odgovornosti dizajnera i polaže pravo na to da predmetnu okolinu upotrebljava kao sredstvo individualnog izraza. U žiži interesa doktrine »beaux arts« blista egolatrijski stvaralac-pojedinac. Time se olako smeće s uma društvena nadopuna stvaraoca, to jest korisnika. Dizajner ne smije u dizajnu tražiti eksterioriziranje svoje ličnosti, nego funkciju koju dizajnirani predmet ima u društvu i upotrebu koju to društvo namjenjuje takvom predmetu.

Stvaralaštvo, nadahnuće

Pretpostavljam da ustrajanje na tome da se arhitektura i industrijski dizajn brani kao umjetnost leži u stereotipiziranom mišljenju o nazivima stvaralaštvo i nadahnuće. Prema jednom općenitom mnijenju, umjetnici imaju pravo na to da sami sebe nazivaju stvaralačkim osobama obdarenima imaginacijom, a da u isto vrijeme ne znaju da i ne-umjetničke djelatnosti, osobito znanstvene, imaju stvaralačko obilježje. Znanost i racionalizam nisu otrov za stvaralaštvo; nasuprot tome, u iracionalizmu žive prurušeni idilični običaji preindustrijskog personalizma. Svaki pokušaj da se suočimo s tehnikom, oslanjajući se na emotivnost, unaprijed je osuđen na neuspjeh (W. Benjamin). Stvaralaštvo se definira kao sposobnost rješavanja problema uz stanovit stupanj inovacije. Problemi dizajna okoline često su loše definirani ili slabo strukturirani problemi. Ali iz toga ne valja zaključiti da dizajneri samo moraju dati oduška svojoj mašti, prepustajući se njenim hirovima, kako bi uspješno riješili svoje probleme. Racionalne metode, to jest načini djelovanja s kontroliranim rezultatom (erfolgs-kontrolliertes Handeln), naprotiv zahvaćaju velik broj polja. Ni arhitektura ni industrijski dizajn

nisu oslobođeni tog procesa podvrgavanja hladnom tušu kritičkog mišljenja. Time bi trebalo prevladati lažnu alternativu između »funkcije bez forme« i »forme-simbola«. Kako to, to jest stvaranje nove arhitekture i novog dizajna na novim društvenim osnovama, treba da se ostvari, sugerirao je Roberto Segre, nastavljajući dobro poznatu izreku da se zaista nova arhitektura može postići samo na zaista novoj društvenoj osnovi.⁹

Semantika dizajna

Ne bih želio da ova kritika tradicionalizma »beaux arts« bude protumačena kao zagovaranje nepopustljivog, jednodimenzionalnog i zatvorenog utilitarizma. Ne želim potcijeniti ili poricati ni semantička obilježja arhitekture i industrijskog dizajna. Zaista vjerujem da treba svesti na pravu mjeru dimenziju izražajnih vrijednosti.

Razlog je za precjenjivanje te dimenzije u tome što je historiografija arhitekture — uz malobrojne iznimke — zanemarivala tehničke, funkcionalne, ekonomske i društvene činioce. Ona se radije drži nadgradnje. Prvenstveno se hvata stilskih osobina, onoga što je vidljivo, fotogenično, simbolično. Tumače se i njeguju filozofije arhitekture, mjesto da se informira o činjenicama koje se empirijski dadu provjeriti. Sve dok bude prevladavala službena historiografija sa svojom sklonošću prema pojedinačnom stvaraocu i svojim tumačenjem arhitekture kao umjetnosti, preostaje malo nade da će novoj generaciji arhitekata i industrijskih dizajnera biti omogućena odgovarajuća svijest. Dizajn okoline, a prema tome i arhitektura i industrijski dizajn, u prvom, drugom i trećem redu društvena su služba ostvarivana tehničko-znanstvenim sredstvima, a u četvrtom ili petom redu umjetnička pojava, ako to uopće i jesu.¹⁰

⁹ R. Segre, Presenza di Cuba nella cultura architettonica contemporanea, DESAL (Santiago de Chile), broj 15, svibanj 1969, str. 37.

Vidi također L. Trocki, nav. dj., str. 114: »Nova arhitektura sastojat će se od dva čimbenika: od novih zadataka i novih postupaka u primjeni materijala, koji će biti djelomično novi a djelomično poznati. Ti novi zadaci neće biti hram, zamak ili privatna kuća, nego kuće koje pripadaju zajednici, hoteli za mase, društvene nastambe, stambene komune ili škole divovskih dimenzija. Nastojanje da se od budućnosti preotme neka arhitektonska građevina dovodi samo do više-manje iskričavog osobnog hira, što je ponajmanje kompatibilno s novim stilom.«

¹⁰

Tu protuumjetničku orijentaciju dokumentira i C.B. Moller, nav. dj., str. 129: »Ako želimo postići strukturalnu okolinu koja je pogodna za osiguranje mentalnog zdravlja, onda valja napustiti isticanje forme i usredotočiti se na spacijalne kvalitete i na interakciju prostora i osobe — ukratko, naglasak treba staviti na 'antiformu'.«

Pirujete emocionalizma

Emocionalizam i personalizam, kao veoma raširene doktrine dizajna, neumorno se bave time da funkcionalizam i racionalizam optužuju da dehumanizira. Pitaju: gdje je tu draž? Gdje je tu ljudska ruka? Gdje je tu nadahnuće? A sve to uz tvrdnju da racionalnome nedostaje humanosti. Pothranjuju se zalihom standardnih primjedbi. Tvrde da je funkcionalni dizajn, ili ono što oni smatraju funkcionalnim dizajnom, dosadan, hladan, bezbojan, suhoparan, jalov, aseptičan, zatvorski, providan, skučenih nazora, osuđen na ostracizam prema emotivnim potrebama.

Taj sindrom neoromantičarske kritike pogrešno se zasniva na stilističkim ili formalnim atributima. Poistovjećuje dizajn s funkcionalizmom po tome što on primjenjuje staklo, čelik, aluminijska pročelja, beton, jednoobraznost, geometriju poliedara, zaboravljajući — svjesno ili nesvjesno — da je funkcionalizam i doktrina dizajna.

Iako se historijski podudaraju, funkcionalizam kao koncept historijskog stila nije isto što i funkcionalizam kao maksima dizajna. Funkcionalizam može stvarati stilove, to jest ispoljavati se u različitim oblicima, ali on sam nije stil. Priznajem da bi bilo prikladnije imati dvije riječi kojima bi se historijska pojava odvojila od maksime djelovanja. No zasad ih još nemam.

Protiv sociološke kritike funkcionalizma može se iznijeti argument da ona nekritički prihvaća pretenzije službenog funkcionalizma: stvarati funkcionalne predmete i arhitekturu koja funkcioniра. Ne pretjerani funkcionalizam, nego upravo njegov nedostatak daje suvremenoj urbanoj okolini obilježja kasarne ili mramorne staje. Uz to, valja istaći da funkcionalizam u sociologiji sjevernoameričkog podrijetla i funkcionalizam u teoriji dizajna koji, na primjer, predstavlja Hannes Mayer nemaju ništa zajedničko osim naziva.¹¹

11

U tom je smislu neosnovan kritički stav sociologa »antifunkcionalista« prema funkcionalizmu u suvremenom urbanizmu; iz leksičkog identiteta proizlazi konceptualni identitet, kao na primjer u: H. Berndt, A. Lorenzer i K. Horn, *Architektur als Ideologie*. Suhrkamp, Frankfurt 1968.

Za konfrontaciju pojmova »funkcionalista« i »formalista« vidi također: P. Thompson, *Architecture: Art or Service*. The Fabian Society, London 1963. Citirano u P. Manning, *The Primary School: an Environment for Education*. University of Liverpool 1967, str. 65: »Funkcionalisti su oni arhitekti koji veću pažnju polažu na potrebe korisnika. Oni arhitekturu tumače kao službu; pomažu ekipni rad, 'consumer research' i plansku izgradnju. Formalisti su naprotiv oni koji svoj dizajn zasnivaju na estetskim razmatranjima. Oni teže nezavisnom radu; više vole ostvarivati jedinstvene, izolirane radove (one-off jobs). Vjeruju u slobodno objavljivanje svoje kreativne intuicije. Ideal formalista je spomenik.«

Dva tipa funkcionalizma

Postoje dvije klase funkcionalizma. Prema prvoj ortodoksoj varijanti, ono što je estetsko bilo bi inherentno korisnome i praktičnome.

(Usuđujem se upotrijebiti riječ »estetsko« iako mi je poznato da ta riječ ponekad izaziva odbojnost među pozitivistima koji vjeruju da objema nogama čvrsto stoje na zemlji te da su se domogli stvarnosti.

Već je to simptom slijepog protunaučnog dogmatizma kad se poriče biološka potreba estetskoga. Da bismo opravdali estetsko, morali bismo obrnuti Nietzscheovu rečenicu: »Estetsko nam je potrebno zato da ne bismo podlegli pred stvarnošću.« Naprotiv, na polju industrijskog dizajna, uistinu nam je potrebno zato da ne zapadnemo u čisto estetsko, što bi bilo formalističko.)

Vratimo se temi: estetsko bi bilo dakle podređeno principu efikasnosti. Prema tome, neki proizvod, koji dobro funkcioniра, nužno bi morao biti i estetski. Estetsko bi proizlazilo iz korisnoga jednako kao vino iz grožđa. Tu je u pitanju redukcionistički aksiom čiju istinitost ili lažnost nije moguće dokazati. Zaista mi se čini da je od male teoretske važnosti gradnja piramide na čijem bi vrhu bila smještena svrha ili korist koja prevladava ili implicira estetsku dimenziju.

Druga varijanta funkcionalizma sadrži — kao što sam već rekao — ovu maksimu dizajna: funkcija mora biti prvenstveni presudni činilac forme nekog dizajniranog predmeta.

Historijski gledano, ova varijanta funkcionalizma bila je uperena protiv tradicionalnog formalizma arhitekture 19. stoljeća. Inzistiranjem na funkciji, u arhitekturu je uvedeno dinamično načelo te je nagoviještena nezavisnost moderne arhitekture. Na osnovi novih ciljeva, što su se javili u procesu industrijalizacije, omogućeno je ozakonjenje novih oblika. Tvornica nije više morala imati fizički izraz kakvog feudalnog zamka.

Bez sumnje je došlo do proturječnosti između dobrih namjera funkcionalizma i njegove stvarnosti. Za ilustraciju, htio bih spomenuti jednu priču pisca Brechta:

»Veliki arhitekt Len-ti formulirao je nov ideal estetskoga. Izjavio je da je lijepo ono što je korisno. Kad je u gradu Ko-ha trebalo izgraditi stanove za radnike, obratiše se njemu pa je on projektirao kuće bez ukrasâ, kod kojih su razmotrene sve potrebe stanara. Radnici se nastaniše a zatim se proču da su veoma nezadovoljni svojim nastambama. Nisu im bile dovoljno lijepe. Ta lijepe su — prigovorio je arhitekt Len-ti koji se našao u neprilici — izgra-

dene su po uzoru na strojeve koji su, po mome mišljenju, nešto najljepše što sam vidio. Osim toga, i korisne su. Pomislih: najkorisniji stanovi za najkorisnije ljude.'

Radnici odgovoriše: 'U tvornicama u kojima radimo sve je praktično, nema ondje nekorisnih stvari. I mi sami neophodno smo potrebni samo onoliko koliko smo korisni. Korisno nam je mrsko. Stroj koji nam jede život načinjen je od kovine i stakla... Možda je korisno zaista lijepo, ali tada naši strojevi nisu lijepi jer za nas nisu 'korisni.' 'Ali — uzviknu Len-ti ožaloščen — strojevi bi mogli biti korisni.' 'Da — odgovoriše radnici — i tvoji stanovi bi mogli biti lijepi, ali nisu.'¹²

Poruka je te priče nedvosmislena. U društvu organiziranom prema iracionalnim i nehumanim načelima pojedinačni racionalizam biva poništen.

Ukras, utilitarno mišljenje

Nekoć se moglo ustvrditi da će ukras, kao izlišan dodatak građevini ili proizvodu, biti rasipanje budući da se to nije dalo pomiriti sa sračunatom racionalnošću. Za čisto utilitarno mišljenje ukras i dekorativnost su svetogrđe. Danas je, bez sumnje, inzistiranje na korisnome izgubilo svoju povijesnu osnovu u »razvijenim« zemljama. To je nalazilo opravdanje samo u društvu neimaštine u kome se kao vrhovni nalog javlja štednja sredstava. Korisnost se odnosi na zadovoljenje kakve potrebe, a mjera za to nalazi se u uklanjanju neimaštine. Otkako se radikalno izmijenio odnos između sposobnosti potrošnje i sposobnosti proizvodnje (danas sredstva za proizvodnju guše potrebe u razvijenim ekonomijama), postao je krhak i koncept korisnosti. Jedan predstavnik kritičke teorije ovako ga je formulirao: »U doba izobilja, koncept korisnog pretvara se u čistu ideologiju.«¹³

Kriza korisnog

Upravo je društvo izobilja ono koje uzrokuje krizu u štedljivom funkcionalizmu. Djelomični racionalizam sukobljuje se s iracionalnošću objektivnih okolnosti.

To slabljenje koncepata »funkcije« i »korisnosti«, pretjerano i očajničko naglašavanje dizajna za privatnu potrošnju, uzrokuje stanovitu nelagodnost kod nekih industrijskih dizajnera u ekonomijama izobilja. Budući da u mnogim slučajevima nisu ništa drugo do oruđe za unapređenje prodaje, neki dizajneri traže izlaz u dizajnu od društvenog interesa. Neću se upuštati u to da donosim apodiktički i globalni sud o toj praksi, iako se može napasti zato što je iluzionistička. Tu nalazimo Ahilovu petu funkcionalizma. Tko se neće odreći funkcionalizma, mora nastojati ne samo da racionalno postigne ciljeve nego i da ti ciljevi budu racionalni. Tehnološki je moguća bilo kakva budalaština, kao što je sarkastično ustvrdio jedan dizajner:

»Mogli bismo čak postaviti krave i ovce od plastične mase na rubovima auto-putova kako bismo dočarali toliko priželjkivani ladanjski ambijent.«¹⁴ Ta neujednačenost sredstava za proizvodnju i potreba ne susreće se samo u ekonomijama izobilja nego i u ekonomijama neimaštine. Naravno, u obrnutom odnosu. Dok se tehnološki napredna društva nalaze pred problemom da im je razvitak pod kontrolom, nerazvijene zemlje nalaze se pred teškoćom što moraju stimulirati ekonomski razvitak i osloboditi se posljedica kolonijalne eksploatacije kojoj su stoljećima bile podvrgnute.

Sindrom nerazvijenosti

Sindrom nerazvijenosti, u ekonomskim i sociološkim napisima, karakterizira se ovako:

1. Nerazvijene ekonomije imaju nizak prosječni godišnji dohodak. U početku pedesetih godina, na primjer, vrijednost pokazatelja utvrđena je na E⁰ 200 godišnje po osobi; vrijednosti niže od tog pokazatelja određene su nerazvijenim zemljama. (Ekonomski kriterij)

¹²

B. Brecht, *Me-ti/Buch der Wendungen. U Gesammelte Werke*, sv. XII. Suhrkamp, Frankfurt 1967, str. 549.

¹³

Th.W. Adorno, *Einleitung zu P.v. Haselberg, Funktionalismus und Irrationalitet. Europäische Verlagsanstalt, Frankfurt 1962.*

¹⁴

W.L.C. Wheaton, *Form and structure of the metropolitan area. U W.E. Ewald (izd.), Environment for man. Indiana University Press, Bloomington i London 1967, str. 117.*

2. U nerazvijenim zemljama dohodak se raspodjeljuje veoma neravnomjerno, što znači da mali postotak stanovništva raspolaže najvećim dijelom cjelokupnog dohotka. Primjer: u velikim gradovima Latinske Amerike godišnji dohodak po osobi iznosi 800 US \$; nekoliko kilometara dalje, u predgrađu, spušta se na samo 80 US \$. Za usporedbu, prosječne brojke: za SAD 2722 US \$, Evropu 713 US \$, Latinsku Ameriku 311 US \$, Afriku 100 US \$ i Aziju 84 US \$.¹⁵

3. Nerazvijene zemlje mogu raspolagati ekstraktivnom industrijom (nafta, rude); međutim, nedostaje im prerađivačka industrija. Nerazvijene zemlje izvoze sirovine i ratarsko-stočarske proizvode, za koje se uvjeti razmjene neprestano pogoršavaju. (Kriterij svjetske trgovine)

4. U nerazvijenim zemljama industrija većinom radi uz nisku produktivnost, za što može postojati jedan od tri razloga:

a) nedostatak kvalificiranih ljudi, i to na svim razinama unutar poduzeća;

b) nedovoljan nivo racionalne organizacije poduzeća;

c) nedovoljna iskorištenost raspoloživog produktivnog potencijala, čemu je djelomično uzrok ograničenost tržišta. (Kriteriji racionalne ekonomije)

5. Nerazvijene zemlje pružaju mogućnosti produktivnog rada samo manjem dijelu stanovništva koje bi moglo biti ekonomski produktivno. Sektor administracije i pojedinih službi umjetno je uvećan, tako da to postaju paraziti onog malog produktivnog dijela aktivnog stanovništva. (Kriterij strukture zaposlenosti)

Tom općem sindromu treba, za Latinsku Ameriku, dodati još neke specifične pojedinosti:

a) prevladavanje trgovačke klase ili nedostatak industrijske klase, a ta je pojava historijski objašnjiva. Zbog toga što je ekonomija bivših kolonija bila vezana za evropske zemlje koje su iskorištavale kolonije kao snabdjevače sirovinama i kao kupce industrijskih proizvoda, nastala je posrednička klasa koja je živjela od uvoza i izvoza i koja je odudarala od razvitka Evrope u toku 18. i 19. stoljeća.

b) nedostatak etničko-kulturne homogenosti. Nakon osvajanja Amerike došlo je do kulturalnog preslojavanja. Kultura potčinjenog stanovništva i dalje je neprimjetno životarila te se nije miješala s uvezenom kulturom osvajača.¹⁶

Alternative dizajna za zemlje u razvoju

Koje alternative ima industrijski dizajn u zemljama u razvoju? Ne bih želio dati pre nagljen odgovor. Zbog toga ću skicirati četiri mogućnosti.

16

Povijest Latinske Amerike povijest je velike pljačke koja još uvijek nije okončana, unatoč tome što su te zemlje formalno postigle svoju političku nezavisnost. Taj kontinent, koji još uvijek obiluje prirodnim bogatstvima, sastoji se od niza prezaduženih ekonomija koje su, na primjer, godine 1963, od prihoda dobivenih izvozom, odvojile 28,5% za vraćanje dobiti te plaćanje kamata i amortizacija na dug prema inozemstvu.

O uzrocima nerazvijenosti Latinske Amerike vidi: J. Consuegra, *El control de natalidad como arma del imperialismo*. Editorial Galerna, Buenos Aires 1969, str. 51—55.

»... godine 1966, na svaki dolar koji je u Latinsku Ameriku ušao zajmovima i investicijama poduzeća, izišlo je približno dva dolara i 25 centi.« (Consuegra, nav. dj., str. 204.)

Između 1959. i 1965. Sjedinjene Države uložile su u Latinskoj Americi 1251 milijun dolara a, kao čistu dobit, izvukle su 4046 milijuna; u istom razdoblju u Evropi su uložile 8571 milijun dolara, a izvukle 3748 milijuna dolara dobiti. Može se reći da je nerazvijenost Latinske Amerike financirala ulaganja Sjedinjenih Država u »razvijenoj« Evropi. Vidi: C. Julien, *El imperio americano*. Ediciones Grijalbo, Barcelona 1969, str. 252.

I to malo brojčanih podataka trebalo bi biti dovoljno za dokumentiranje uzroka takve situacije nerazvijenih zemalja Latinske Amerike i za tumačenje riječi »nerazvijen« — to jest kao participium perfecti passivi.

Ono što je napisano o kolonijalnom razdoblju još je na snazi: »... kolonijalna vlast stoljećima je gotovo sve zemlje toga područja podvrgavala interesima metropole, sprečavala je nezavisan razvoj, žestoko je kršila i lomila — a u mnogim slučajevima čak i sasvim uništila — najvrednije izraze drevnih autohtonih kultura, obezličila je nacionalne ekonomije, udomaćila izrabljivanje i otimačinu, od svake zemlje stvorila je ambar ili — još češće — rudnik dragocjenih kovina, a dobit je uvijek bila namijenjena metropoli.« (A. Aguilar, *Refutación a teorías sobre subdesarrollo*. U knjizi Aguilar i dr., *Desarrollo y desarrrollismo*. Editorial Galerna, Buenos Aires 1969, str. 84—85.)

15

R. Veckemans i dr., *La Marginalidad en América Latina*, DESAL (Centro para el desarrollo económico y social de América Latina) (Santiago de Chile) Veljača, 1969, str. 38.

1. Praksa kulturalnog kolonijalizma prvog stupnja

Tim se izrazom naziva veoma rasprostranjena pojava uvoženja potrošnih dobara iz inozemstva. Umjesto stvaranja vlastitih kulturnih uzora, uz razvijanje novih i vlastitih dizajna makar i u malome, vlada podvrgavanje proizvodima što su potekli iz drugih kultura. Tako se stvara kao neka filijala metropole, to jest satelitska kultura. Ipak, treba konstatirati da siromašnim ekonomijama zasad nema drugog izlaza, dokle god traje faza osnovne industrijalizacije.

2. Praksa kulturalnog kolonijalizma drugog stupnja

Započinje produkcija vlastitog dizajna, bez sumnje pod utjecajem stranih ideoloških uzora. Popušta se pred zornim efektom bogatih zemalja, uz nastojanje da se konkurira »modernom dizajnu međunarodne avangarde«. Često se postiže samo nerazmjer između potrošačkih navika i tehničko-ekonomskog nivoa zemlje, što je dovodi u položaj tek nešto malo modificirane verzije metropole. Dizajneri većinom ne mogu ništa drugo nego živjeti kao paraziti vladajućih slojeva, dekorirajući s više ili manje ukusa kuće i stanove, barove ili trgovine. Žalosno je da je, u neke latinskoameričke zemlje, dizajn prodro kao okvir razmetljiva života da bi i izvana pokazao prestiž rukovodećih ljudi u centralama vlasti, šireći »internacionalni« stil modernog dizajna koji potječe iz razvijenih zemalja. Žalosno je i to što se upravo takve predodžbe poistovjećuju sa suvremenim ili funkcionalnim dizajnom. Dobre namjere dizajnera koji žele postići dizajn od društvenog interesa očito se, u vrlo mnogo slučajeva, lome na objektivnim zaprekama.

3. Praksa obrtničkog atavizma

U traženju kulturalne samosvojnosti ili vlastitog bića gleda se unatrag, prema prošlosti, da bi se iz nje izvukao praiskonski ekvivalent industrijaliziranom dizajnu kakav se razvio u zemljama s naprednom tehnologijom. Taj je stav često zatrovan averzijom prema tehnologiji i znanosti, a povezan je s naivnim folklorizmom pod parolom »integritati umjetnosti u narod«. Time se i nehotice štite strani interesi koji zemlju nastoje zadržati na nivou egzotičnog izloga. Učvršćuje se dvopolna shema: razvijenim zemljama proizvodnja elektronskih mikroskopa, a nerazvijenim zemljama izrada zemljanih pepeljara.

Država podupire pra-industrijsku — ako tako možemo reći — industriju »suvenirâ« za izvoz, ne vodeći brigu o razvoju industrije za unutarnje potrebe zemlje.

Nema sumnje da, u pogledu folklorne autohtonosti, na dizajne ostvaren u nekom određenom kraju utječu njegove kulturalne i estetske tradicije, na primjer, upotreba određenog niza boja. Ali bila bi teška zabluda kad bi se nastojalo da se hotimično »primijene« dekorativni folklorni motivi, kako bi se proizvodima dao neki specifičan kolorit. Oni koji namjeravaju ostvariti tu izravnu transpoziciju zaboravljaju da kulturalni utjecaji moraju biti sublimirani i ponovo razrađeni u polaganom procesu. U većini nerazvijenih zemalja situacija nameće potrebu traženja izvora rada za veliki dio stanovništva koji je bez zaposlenja. Za apsorpiranje tog suviška radne snage može se iskoristiti obrt, jer obrtničke proizvode karakterizira visoka vrijednost koju im daje ljudska radna snaga u odnosu na nisku vrijednost upotrijebljenog materijala. Ako, naprotiv, postoji oskudica ljudske radne snage, onda takav put obrtništva — sa stajališta produktivnosti — znači rasipanje sredstava.

4. Praksa autonomnog industrijskog dizajna

Pri tom se pozivam prvo, na kritičko proučavanje, dakle ne na lakovjerno prihvaćanje ili na srdito odbacivanje iskustava i znanja što su prikupljena u svjetskom industrijskom dizajnu; drugo, na nezavisan rad, teoretski i praktički, za konkretne potrebe što se javljaju u različitim ekonomsko-društvenim kontekstima.

U vezi s tim neka mi bude dopušteno istaći bitnu razliku između obrtničkog dizajna i industrijskog dizajna. Kompleksnost problemâ industrijskog dizajna zahtijeva metode koje se kvalitativno razlikuju od metoda obrtničkog dizajna. Jedini put za djelotvorni industrijski dizajn, koji bi ekonomski i društveno pridonio razvoju neke zemlje, sastoji se u tome da se prihvati — iako bolno — *operativna znanstvena metodologija*. Teško je zamisliti drugi izlaz. Iz onoga što je rečeno ne smije se zaključiti da obrtnički dizajn mora biti iracionalan, pseudo-umjetnički i primitivan. Naprotiv, i u obrtničkom dizajnu trebalo bi primijeniti iste kriterije kao i u industrijskom dizajnu. Trebalo bi nastojati industrijalizirati ili poluindustrijalizirati obrt.

Da bi se došlo do ravnoteže između proizvodnih sposobnosti i potreba, trebalo bi fiksirati šta je prioritetno jer, ako se tako ne uradi, može se dogoditi da se zapadne u »pogrešnu proizvodnju«, to jest u pravljenje proizvoda za koje nema prave potražnje ili koji ne posjeduju dovoljno visok nivo kvalitete. Štoviše, punovažna je Baranova napomena: »Ako su sredstva oskudna, pogrešno bi bilo zadovoljavati čežnje koje su izraz nekakvog koncepta vrijednosti, što je ostatak društvene strukture iz nekoga prošlog doba.«¹⁷

Stoga bi, u zemljama u razvoju, praksa industrijskog dizajna morala biti povezana s kulturalnom politikom otvorenom prema naprijed. Tako se izbjegava oponašanje kojekakvih proizvoda bogatih zemalja. Zauzvrat, stvaraju se nove strukture ili modeli potrošnje.

Da bi se izbjeglo odvajanje industrijskog dizajnera od ekonomske, tehnološke i društvene stvarnosti, smatram da ga je neophodno potrebno integrirati u interdisciplinarnu ekipu za industrijsko istraživanje u vezi s proizvodnjom. Tako dizajner može pozitivno i djelotvorno utjecati na tipiziranje, standardizaciju i racionalizaciju proizvoda, pridonijeti racionalnoj upotrebi sredstava i kooperirati u tome da se kraljevstvo nužde čini podnošljivijim. Dizajn bi se dakle mogao definirati kao posredovanje između kraljevstva nužde (tehničko-korisno-ekonomično) i kraljevstva slobode (estetsko).

**prijevod sa španjolskog
karlo budor**